

Maciej Helmin, Hubert Rafałowski

X tom Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego w województwach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej w dwudziestoleciu międzywojennym

Volume 10th of the Collection of Laws of the Russian Empire in the Eastern Provinces of the Republic of Poland During the Interwar Period

The authors present the issue of the validity of the provisions of the X (10th) volume of the Collection of Laws of the Russian Empire in the eastern provinces of the Republic of Poland during the period of independence between World War I and World War II. In those territories occurred an interesting phenomenon of applying regulations introduced by a state that had lost its legal existence. Despite attempts to unify or codify the provisions, Russian civil law provisions were in force throughout the entire period of Polish interwar independence. Civil law practitioners and theorists made successive attempts to collect these provisions in a way that enabled them to be used. Moreover, these provisions were taught at the Stefan Batory University in Vilnius.

Maciej Helmin

magister prawa

Akademia Pomorska w Słupsku

ORCID – 0000-0002-3866-4553

e-mail: mhelmin@wp.pl

Hubert Rafałowski

student prawa

Akademia Pomorska w Słupsku

ORCID – 0000-0003-3325-2266

e-mail: huberrt.rafałowski@wp.pl

Słowa kluczowe:

X tom Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego, dwudziestolecie międzywojenne, Parczewski Alfons, Jundziłł Zygmunt, Bossowski Franciszek, Klibanski Hermann, Szerszeniewicz Gabriel

Key words:

Volume 10 of the Law of the Russian Empire, interwar period, Parczewski Alfons, Jundziłł Zygmunt, Bossowski Franciszek, Klibanski Hermann, Szerszeniewicz Gabriel

<https://doi.org/10.36128/priw.vi44.547>

Odzyskanie przez Rzeczpospolitą Polską suwerenności w 1918 roku, po ponad stuletniej niewoli, wymagało zorganizowania jednolitego systemu prawnego, który stanowiłby wyraz niezależności państwa. Jak trafnie ujmowali to u progu niepodległości redaktorzy¹ „Rocznika Prawniczego Wileńskiego”: „Wskrzieszenie niepodległego Państwa Polskiego otworzyło przed polskim światem prawniczym niezmiernie pole pracy” ukierunkowanej na podjęcie „zadań szczególnie trudnych i odpowiedzialnych, leżących w dziedzinie twórczości prawnej: stworzenia prawa w jego całokształcie i w nowych

1 Wacław Komarnicki, Eugeniusz Waśkowski, Władysław Zawadzki i Witold Staniewicz.

formach”². Restytucja prawa obowiązującego w Rzeczypospolitej Obojga Narodów nie wydawała się możliwa z uwagi na jego stan po wieloletniej przerwie w samodzielnym rozwoju. Pod koniec lat dwudziestych XX wieku profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Fryderyk Zoll charakteryzował stan przedrozbiorowego systemu prawnego i możliwość jego stosowania w nowej rzeczywistości jako: „[...] nić, łączącą nasze życie prawne z dawnym prawem polskim”. Przekonywał jednak, że owa relacja „[...] zerwana została przez narzucone nam prawa obce, a pozostałe kruszyny są zbyt nikłe i mało wartościowe”³. Wysiłek podjęty w kierunku powrotu do uprzednio obowiązującego prawa wymagałby również przeprowadzenia jego gruntowego przeglądu, a następnie kodyfikacji⁴. Konstanty Grzybowski, opisując w kilkadziesiąt lat później stan prawodawstwa obowiązującego na obszarach państwa polskiego u progu niepodległości, stwierdzał, że zadanie postawione przed polskim ustawodawcą było „szczególnie trudne”. W odróżnieniu bowiem od nowopowstających państw znajdujących w podobnej sytuacji, chociażby Czechosłowacji, Węgier czy nawet Jugosławii, ustawodawstwa funkcjonujące na terenach byłych zaborów różniły się nie tylko literalnie, ale również u swych podstaw filozoficzno-społecznych⁵.

Obszar kształtującego się państwa polskiego, którego tereny zajęte były przez obce organizacje państwowe, obejmował siedem różnych systemów prawnych. Na terenach byłych zaborów pruskiego i austriackiego obowiązywały ich rodzime prawa. Na Spiszu i Orawie – ustawodawstwo węgierskie. Na Górnym Śląsku obowiązywały ustawy prowincjonalne górnośląskie, a także ustawy niemieckie, które weszły w życie po 11 listopada 1918 roku. Na Śląsku Cieszyńskim funkcjonowały ustawy dzielnicowe inne niż na terenie Galicji. Na terytorium byłego Królestwa Polskiego, w sferze prawa

-
- 2 „Od Redakcji” *Rocznik Prawniczy Wileński*, t. V (1925): 5.
 - 3 Cyt. za Kazimierz Fleszyński, „Dookoła prawa (po III-cim Zjeździe Prawników Polskich)” *Głos Sądownictwa*, nr 12 (1936): 919.
 - 4 Artur Korobowicz, Wojciech Witkowski, *Ustrój i prawo na ziemiach polskich* (Lublin: Mopol, 1996), 230-231.
 - 5 Konstanty Grzybowski wskazywał, że ustawodawstwo niemieckie silniej charakteryzowało się wpływami filozofii burżuazyjnej niż ustawodawstwo austriackie. Zauważał, że przepisy obowiązujące na terenach byłego Królestwa Polskiego miały charakter liberalno-burżuazyjny, co były swego rodzaju refleksem z czasów Księstwa Warszawskiego. Z kolei system prawa byłego Cesarstwa Rosyjskiego w znacznej części miał wymiar „na w pół feudalny”; zob. Konstanty Grzybowski, „Rola prawa w likwidacji podziałów zaborczych oraz integracji państwa polskiego”, [w:] *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918-1968*, red. Stanisław Herbst, Czesław Madajczyk (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969), 72-73.

cywilnego, obowiązywały normy prawa polsko-francuskiego, odmienne aniżeli obowiązujące na terenie byłego Cesarstwa Rosyjskiego⁶.

Na tych obszarach byłego Imperium Rosyjskiego, które weszły w granice powstałej po I wojnie światowej Rzeczypospolitej Polskiej⁷, obowiązywały w dalszym ciągu przepisy rosyjskie, mimo iż powstała na gruzach byłego Cesarstwa, Rosja sowiecka stanowiła odrębny podmiot państwowy. Przepisy prawa cywilnego materialnego obowiązującego w Cesarstwie Rosyjskim zostały tam w całości uchylone⁸. Sytuację komplikował fakt, że w okresie 1915-1918 w czasie I wojny światowej tereny byłego zaboru rosyjskiego zajęte zostały przez wojska niemieckie i austriackie. Obecność okupacyjnych wojsk państw centralnych spowodowała wprowadzenie ich zarządu nad tymi terenami, a w ślad za tym przepisów administracyjnych regulujących stosunki prawne. Wraz z opuszczeniem tych terenów przez te wojska, przestało obowiązywać wprowadzone przez nich prawo, „o ile nie zostało wyraźnie zatwierdzone przez inne późniejsze” akty normatywne⁹.

Problem obowiązywania tak różnych przepisów należących do tyłu systemów prawnych był niewątpliwie wielki i niełatwy do rozwiązania. Zagadnienie ich ujednoczenia nie mogło zostać sprowadzone do automatycznego zastąpienia dotychczas obowiązujących przepisów nowymi regulacjami polskimi. Różnice bowiem sięgały głębiej, w sferę języka prawniczego, którym posługiwała się doktryna, a także semantykę poszczególnych pojęć prawnych i prawniczych, powodując nieporozumienia¹⁰. Zakres tych samych nazw (terminów) był często wykluczający lub co najwyżej krzyżujący się¹¹.

-
- 6 Aleksander Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 221.
 - 7 Zbigniew Radwański, „Rozdział X. Prawo cywilne i proces cywilny”, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918-1939 część II*, red. Franciszek Ryszka (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968), 148.
 - 8 Igor Isajew, *Istoria gasudarstwa i prawa Rosiji* (Moskwa: Norma, 2021), 579-584; 589-591; Adam Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików). Krótki kurs* (Warszawa: C. H. Beck, 2017), 229-232. Prawo cywilne przybrało charakter prawa publicznego. Utrzymano w mocy przepisy ustawy postępowania cywilnego z 1864 roku.
 - 9 Franciszek Bossowski, „Prawo cywilne Ziem Wschodnich”, [w:] *Encyklopedia Prawa*, cz. III, 13.
 - 10 Aleksander Mogilnicki wspominał, że różnice dotyczyły znaczenia desygnatów nazw m.in. takich jak „niezwłocznie” czy „zawiesić areszt”.
 - 11 Dostrzegając problemy komunikacyjne w tym zakresie, w celu zlikwidowania różnic terminologicznych występujących na terenach zajętych przez byłych zaborców, w 1920 roku podczas VI Zjazdu prawników

Rozpoczęte prace powołanej w 1919 roku Komisji Kodyfikacyjnej postępowały powoli¹², a wynik jej prac nie był spodziewany na tyle szybko, by umożliwić sprawne funkcjonowanie młodego państwa polskiego w oparciu o własny system prawny, niezależny od obowiązującego w okresie zaborów¹³. Przedłużający okres jego niespójności mógł budzić brak zaufania do odradzającej się Rzeczypospolitej Polskiej. Jedną z koncepcji tymczasowego uporządkowania ustawodawstwa obowiązującego na terenie państwa polskiego była zgłoszona w trakcie prac Komisji Kodyfikacyjnej propozycja Fryderyka Zolla, która stanowiła krok w kierunku uporządkowania zróżnicowanego ustawodawstwa. Postulował on przygotowanie projektu prawa międzydzielnicowego, które miałyby – w okresie poprzedzającym wprowadzenie zunifikowanego prawa – „usunąć kwestie dotyczące właściwości różnych spraw w Polsce obowiązujących”¹⁴. Wyniki prac Komisji utknęły jednak w chaosie prac parlamentarnych i wobec braku zgody w Sejmie nie doczekały się uchwalenia aż do 1926 roku¹⁵. Wówczas dopiero, po przewrocie majowym, powstały sprzyjające ku temu okoliczności. Zwolennikiem unifikacji prawa za pomocą rozporządzeń Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z mocą ustawy był Józef Piłsudski, który postrzegał tę instytucję jako skutecznie narzędzie „zacierające różnice dawnych zaborów”¹⁶. Przyjęte w tamtym czasie przepisy nie rozstrzygały jednak o obowiązywaniu norm odziedziczonych po zaborcach, a jedynie wskazywały prawo właściwe, które powinno znaleźć zastosowanie¹⁷. Wprowadzenie ich do obrotu prawnego ujawniało przekonanie prawodawcy,

i Ekonomistów w Warszawie powołano komisję do spraw ujednoczenia terminologii prawniczej. Ziemie byłego zaboru rosyjskiego reprezentowane były przez Alfonsa Parczewskiego.

- 12 Korobowicz, Witkowski, *Ustrój i prawo na ziemiach polskich*, 230-231. O pracach Komisji kodyfikacyjnej zob. także: Stanisław Grodziski, „Komisja Kodyfikacyjna” *Czasopismo Prawno-Historyczne*, nr 1 (1981): 47-73.
- 13 Stanisław Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część III* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001), 42.
- 14 Irena Homola-Skąpska, *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865-1948)*, oprac. Irena Homola-Skąpska (Kraków: Zakamycze, 2000), 310-311.
- 15 Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 roku o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych (Prawo prywatne międzydzielnicowe) (Dz. U., Nr 101, poz. 580).
- 16 Grzybowski, „Rola prawa w likwidacji podziałów zaborczych oraz integracji państwa polskiego”, 74.
- 17 Zygmunt Fenichel, *Prawo prywatne międzynarodowe i prywatne* (Kraków: Księgarnia powszechna, 1928), 30; Grzybowski, „Rola prawa w likwidacji podziałów zaborczych oraz integracji państwa polskiego”, 75.

że „ustawodawstwo cywilne pozostałe z czasów zaborczych, długi czas jeszcze będzie w Polsce obowiązywało”, a zarazem wyrażało jego przekonanie, że ustawy te „są znane bez względu na zamieszkanie”¹⁸.

Wśród polskich prawników pracujących na terenie byłego Kraju Północno-Zachodniego Imperium Rosyjskiego, popularny był pogląd, iż na tym obszarze, pozostającym w granicach Rzeczypospolitej Polskiej, należało rozciągnąć obowiązywanie materialnych przepisów prawa cywilnego stosowanych na terenach byłego Królestwa Polskiego¹⁹. U progu niepodległości sceptycznie do odgórnego ujednoczenia przepisów prawa cywilnego podchodził również członek Komisji Kodyfikacyjnej, profesor Uniwersytetu w Wilnie, Alfons Parczewski²⁰. Wychodząc ze swojego wcześniejszego²¹ doświadczenia w pracach parlamentarnych w Dumie rosyjskiej²², uważał, że zbudowanie nowego systemu prawa cywilnego obowiązującego na wszystkich terenach przyszłego państwa polskiego jest zadaniem długotrwałym i niezwykle trudnym. W 1920 roku, podczas Zjazdu Prawników i Ekonomistów w Warszawie, apelował o przyjęcie rozwiązań doraźnych, obliczonych na usankcjonowanie stanu prawnego obowiązującego w różnych częściach państwa, a następnie wprowadzanie do systemu prawnego przemyślanych kodyfikacji. W jego ocenie, gdyby takie ujednoczenie przepisów miało mieć miejsce w krótkim czasie, mogłoby to nastąpić poprzez rozciągnięcie przepisów obowiązujących w byłym Królestwie Polskim, a więc francuskiego kodeksu cywilnego²³ i zastępującego jego I. oraz III. część Kodeksu Cywilnego

18 Fenichel, *Prawo prywatne międzynarodowe i prywatne*, 100.

19 Pogląd ten był szeroko dyskutowany podczas VI Zjazdu Prawników w Wilnie w 1924 roku.

20 Alfons Parczewski (1849-1933) prawnik, profesor prawa na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie (również jego rektor i dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych), konserwatysta, monarchista, zob.: Czesław Brzoza, Kamil Stepan, *Postowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906-1917. Słownik biograficzny* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe Kancelaria Sejmu, 2001), 159-161.

21 Andriej Borisowicz Nikołajew, Nikołaj Dmitriewicz Postnikow, „Parczewski Alfons”, [w:] *Gosudarstwiennaja Duma Rassijskoj Imperii 1906-1917*, t. I (Moskwa: Rassijskaja Paliticeskaja Encyklopedia, 1996), 463.

22 Wybierany był do I, II i III Dumy w latach 1906-1914, Zob. Brzoza, Stepan, *Postowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906-1917. Słownik biograficzny*, 161.

23 Kodeks Cywilny Francuzów z 1804 roku, nazywany w okresie Cesarstwa Kodeksem Napoleona. Ta nazwa utrzymywała się w Polsce, zob.: Stanisław Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część II* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002), 32.

Królestwa Polskiego z 1825 roku²⁴. Płynący z Wilna głos doświadczonego parlamentarzysty i prawnika nie był jednak wystarczająco słyszalny w dyskusji prowadzonej przez środowisko prawnicze w stolicy.

Wobec daleko idących rozbieżności, zdecydowano się na zastosowanie zasady ciągłości prawa, tj. kontynuowanie obowiązywania czterech różnych systemów prawnych, w tym na terenach wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie obowiązywały przepisy Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego (*Swod Zakonow Rossijskoj Imperii*). Ustawą z dnia 4 lutego 1921 roku o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 roku, „dotychczasowe ustawy i rozporządzenia obowiązujące w chwili wejścia w życie ustawy na ziemiach wschodnich”²⁵ zajętych przez państwo polskie, w tym powiatu białostockiego, bielskiego i sokólskiego, pozostawały „nadal w mocy”. Jednocześnie Rada Ministrów została upoważniona do „rozciągnięcia” na te obszary przepisów obowiązujących na pozostałym terytorium Rzeczypospolitej Polskiej²⁶. Wyłączona wówczas spod obowiązywania tej ustawy Wileńszczyzna²⁷ została objęta taką samą regulacją rok później²⁸. Co do zasady, na kontynuację obowiązywania prawa byłego Cesarstwa Rosyjskiego pozwalała ciągłość systemu polityczno-gospodarczego obowiązującego w Polsce. Uchylono natomiast przepisy wymierzone w prawa i uprawnienia obywateli polskich określane jako „ustanawiające ograniczenia prawne, zależne od narodowości i wyznania ludności tego obszaru”²⁹. Za przyjętym rozwiązaniem przemawiał argumentacja, która miała wymiar społeczny w trudnym okresie

-
- 24 Alfons Parczewski, „Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce” *Rocznik Prawniczy Wileński*, nr 1 (1925): 1-2; Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część II*, 33-34.
- 25 Ustawą utworzono również województwo wołyńskie, nowogródzkie i poleskie. Powiaty grodzieński, wołkowyski i białowieski (z wyjątkiem kilku gmin) przyłączono do województwa białostockiego. W ustawie zapowiedziano również utworzenie województwa wileńskiego (art. 3). Formalnie województwo ze stolicą w Wilnie powołane zostało w 1926 roku.
- 26 Dz. U. 1921, Nr 16 poz. 93.
- 27 Ustawa posługiwała się pojęciem „Ziemia Wileńska”, która obejmowała powiaty wileński, oszmiański, święciański, trocki i brasławski.
- 28 Ustawa z dnia 6 kwietnia 1922 roku o objęciu władzy państwowej nad ziemią wileńską (Dz. U., Nr 26 poz. 213).
- 29 Witold Święcicki, Zygmunt Rymowicz, *Prawo Cywilne Ziem Wschodnich*, t. X, Cz. 1, *Zwodu Praw Rosyjskich* (Warszawa: Księgarnia F. Hoessicka, 1932), 7.

wprowadzania państwowości polskiej na terenach Litwy Środkowej. Uważano, że ludność „tutejsza” niechętna będzie gwałtownym zmianom dotyczącym ich życia prywatnego i mogłaby przenieść swój negatywny stosunek do proponowanych rozwiązań prawnych na polskie instytucje na tym obszarze, w tym sądy³⁰.

Rosyjskie prawo cywilne zawarte było w części 1 tomu X Zbioru Praw Imperium Rosyjskiego, który składał się z kodeksu cywilnego oraz ustawy o skarbowych dostawach i robotach. Przepisy proceduralne (cywilne i karne) były tożsame z tymi, które obowiązywały w Królestwie Polskim. Procedura cywilna uregulowana była ustawą o postępowaniu cywilnym z 1864 roku w tomie XVI części II. Zmiany przepisów proceduralnych nastąpiły w 1917 roku. Przepisy o charakterze cywilnym ujęte zostały w sposób zwarty również w części 2 tomu X. Były to następujące akty prawne: ustawa o publicznych zakładach kredytowych, ustawa wekslowa, ustawa handlowa, ustawa o postępowaniu handlowym, ustawa konsularna i ustawa przemysłowa. W formie rozproszonej odnaleźć można było inne przepisy cywilne również w innych częściach Zbioru, m.in. dotyczące kurateli, część przepisów prawa małżeńskiego (w ustawie o obcych wyznaniach i ustawie o stanach), a także przepisy dotyczące spraw majątkowych (ustawa o stanach, ustawa drogowa i kolejowa, ustawa o gospodarstwie wiejskim, ustawa notarialna). Zbiór Praw miał kolejne publikowane wydania, które uwzględniały dalsze nowelizacje³¹. Rosyjski akt normatywny był niewątpliwie przestarzały. Zawierał część przepisów pochodzących jeszcze z XVII wieku oraz okolicznościowych ukazów, których wprowadzenie do systemu prawnego nie zostało we właściwy sposób zharmonizowane z dotychczas obowiązującymi przepisami. W szczególności część obejmująca przepisy prawa zobowiązań zawierała luki i powtórzenia³².

Wobec opieszale posuwających się prac kodyfikacyjnych na szczeblu centralnym, zagadnienie obowiązywania przepisów zaborczych nie przestało być aktualne do połowy lat dwudziestych. Kwestia ustawodawstwa cywilnego stosowanego na terenach byłego zaboru rosyjskiego była przedmiotem dyskusji toczącej się na różnych forach. Do starcia poglądów na tym tle doszło podczas Zjazdu Prawników w 1924 roku, który odbył się w Wilnie. Argumentacja zwolenników wdrożenia przepisów obowiązujących w byłym Królestwie Polskim opierała się przede wszystkim na przekonaniu o wyższości prawa francuskiego nad prawem rosyjskim ujętym w Zbiorze Praw. Zwłaszcza wskazywano na archaiczność przepisów prawa małżeńskiego osobowego

30 Józef Ignacy Parczewski, „Dziesięciolecie pracy Sądu Apelacyjnego w Wilnie” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 10.

31 Ostatnie wydanie tomu X część 1 nastąpiło w 1914 roku, zaś tomu XI części 2 w 1903 roku, zob. Bossowski, „Prawo cywilne Ziem Wschodnich”, 13.

32 Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część III*, 50-51.

i majątkowego. Poza tym, w zabiegu rozszerzenia mocy obowiązującej przepisów upatrywano możliwość „zjednoczenia” wschodnich obszarów Rzeczypospolitej Polskiej z ziemiami centralnymi państwa. Ponadto twierdzono, że utrzymywanie przepisów rosyjskich będzie wymagało prowadzenia zabiegów interpretacyjnych przy znajomości języka rosyjskiego, w szczególności gdy konieczne będzie jednoczesne studiowanie orzecznictwa rosyjskiego Senatu Rządzącego. W tym kontekście zwolennicy idei rozszerzenia wskazywali, że rozstrzygnięcia tegoż Senatu faktycznie odwoływały się do koncepcji francuskich znanych z Kodeksu Napoleona. Odpierając argumentację potencjonalnego niezadowolenia mieszkańców z powodu radykalnej zmiany przepisów prawa cywilnego, ostatecznie dopuszczano możliwość pozostawienia w mocy przepisów Zbioru Praw w zakresie prawa spadkowego jako regulacji, którymi ludność zainteresowana jest najbardziej żywotnie³³.

Odmienne stanowisko prezentował adwokat i profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie Zygmunt Jundziłł. Uważał, że narzucenie „bodaj bardziej doskonalych” pod względem jakości norm prawnych prowadziło do „zniszczenia istniejącego [na Wileńszczyźnie – MH] stanu rzeczy”, a ponadto forsowanie takiego rozwiązania groziło „pogmatwaniem na czas dłuższy stosunków prywatnoprawnych, które w formie zwyczajów, przyzwyczajień” mogły długo funkcjonować w społeczeństwie. Przyznawał, że „jest rzeczą niezaprzeczną, że T.[om] X cz.[ęść] I Zbioru praw jest b.[ardzo] nieudolną kompilacją”. Wykazywał jednocześnie, że „w istocie obowiązuje nie ta ustawa tylko, lecz uzupełniające ją orzeczenia b.[yłego] Senatu rosyjskiego”. Miały one charakter interpretujący, czasami prawnokształtujący lub prawotwórczy, a odwoływały się do teorii prawa i ustaleń nauk historycznoprawnych, w tym Kodeksu Napoleona, jak również Statutu litewskiego. Jundziłł wywodził przy tym, że rosyjski Zbiór Praw jest jedynym aktem normatywnym powiązany – za pośrednictwem „Ułożenija cara Aleksieja Michajłowicza” z 1649 roku – ze Statutem litewskim.

Podobna myśl obecna była już wcześniej wśród praktyków stosujących prawo. W okresie poprzedzającym włączenie Wileńszczyzny do Rzeczypospolitej Polskiej Prezes Sądu Okręgowego w Wilnie sędzia Adolf Zmaczyński³⁴ zwrócił się nawet do Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich (Sekcji Sprawiedliwości) z propozycją utrzymania w mocy przepisów obowiązujących

33 Pamiętnik I (VIII) Zjazdu Prawników Polskich w Wilnie 8-10 VI 1924, Wilno, 1924, 86-88.

34 Adolf Zmaczyński (1861 - 1926) absolwent Wydziału Prawa Uniwersytetu Petersburskiego. W latach 1887-1919 pracował jako adwokat. Od 1919 roku sędzia Sądu Okręgowego w Wilnie. Prezes Sądu Okręgowego w Wilnie do 1 czerwca 1921 roku. W 1921 roku mianowany notariuszem przy Kancelarii Hipotecznej Sądu Okręgowego w Wilnie, zob.: LCVA, 127, ap. 7, 3430, Pismo z dnia 31 maja 1921 roku Prezesa Sądu

w „Kraju Nadbałtyckim”³⁵, a wchodzącym do powiatu brasławskiego³⁶. Prezes Sądu Okręgowego w Łucku Witold Jełowiecki³⁷ natomiast postulował skodyfikowanie prawa procesowego na podstawie obowiązujących na Wileńszczyźnie przepisów i praktyki sądowej³⁸.

W 1925 roku w ramach Komisji Kodyfikacyjnej powołana została Podkomisja Prawa Cywilnego, której zadaniem było przygotowanie projektu aktu normatywnego wprowadzającego „najkonieczniejsze” zmiany w przepisach prawa cywilnego obowiązującego w województwach: nowogródzkim, poleskim i wołyńskim, a także okręgu administracyjnym wileńskim i powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim. Spodziewany rezultat prac tego gremium miał usunąć „zbyt rażące braki i sprzeczności” oraz wątpliwości dotyczące obowiązywania poszczególnych regulacji³⁹. Poza tym, powołane grono miało przygotować propozycję usunięcia sprzeczności między tekstem tomu X, a jego wykładnią stosowaną przez byłe departamenty kasacyjne Senatu Rządzącego, a także rozwijające się orzecznictwo polskie⁴⁰. Najbardziej oczekiwane *novum* dotyczyło derogowania przepisów o podziale majątków na rodowe i nabyte i uwzględniło zmiany związane z wprowadzeniem prawa hipotecznego, aż po rozwiązania, które uwzględniły normy Konstytucji marcowej z 1921 roku, przede wszystkim w zakresie prawa małżeńskiego⁴¹.

Projekt był szeroko konsultowany ze środowiskiem prawniczym w Wilnie. Udostępniono go do zaopiniowania zarówno praktykom, m.in.

Apelacyjnego w Wilnie do Pana Adolfa Zmaczyńskiego, k. 17, kwestionariusz osobowy k. 27-28.

- 35 Chodziło o sześć gmin w powiecie Iłkujszańskim. Obecnie należący do Republiki Łotewskiej.
- 36 Józef Ignacy Parczewski, „Dziesięciolecie pracy Sądu Apelacyjnego w Wilnie” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 9-10.
- 37 Witold Jełowiecki (zm. 2 maja 1927). W 1924 przeniesiony roku do Sądu Okręgowego w Mławie, następnie sędzia Sądu Najwyższego zob.: Ruch służbowy w Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości nr 13 z dnia 1 lipca 1924 roku.
- 38 Józef Ignacy Parczewski, „Dziesięciolecie pracy Sądu Apelacyjnego w Wilnie” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 2 (1930): 49.
- 39 Dodatek do Wileńskiego Przeglądu Prawniczego (1930): 3.
- 40 Zob.: *Prawo Ziem Wschodnich w orzecznictwie Izby I-ej Sądu Najwyższego z lat 1924-1926: tezy*, oprac. Lidisja Bergman (Warszawa, 1927), 24-131.
- 41 Dodatek do Wileńskiego Przeglądu Prawniczego (1930): 4.

prezesowi Sądu Apelacyjnego w Wilnie Restytutowi Sumorokowi⁴², a także Radzie Adwokackiej oraz teoretykom i badaczom prawa obowiązującego we wschodnich województwach skupionym w Towarzystwie Prawniczym imienia Ignacego Daniłowicza w Wilnie. Przekazane do Podkomisji uwagi bardzo surowo oceniły plany legislacyjne powstałe w Warszawie. Rzeczowe uwagi płynące ząd Willi zostały uwzględnione jedynie w części, wywołując również niezadowolenie z prac Komisji ministra sprawiedliwości, wileńskiego konserwatysty – Aleksandra Meysztowicza⁴³.

Wobec powstałych rozbieżności Meysztowicz utworzył odrębne grono prawników związanych z Wileńszczyzną skupiając ich w komisji przy Radzie Prawniczej⁴⁴ powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej w 1926 roku⁴⁵. W skład komisji weszli wskazani przez ministra sprawiedliwości: Prezes Sądu Apelacyjnego w Wilnie Restytut Sumorok, profesorowie: Eugeniusz Waśkowski, Kazimierz Petruszewicz, Zygmunt Jundziłł oraz adwokaci Stanisław Bagiński i Leon Sumorok. Celem postawionym przez ministra Aleksandra Meysztowicza przed komisją było opracowanie nowelizacji części I tomu X Zbioru Praw w oparciu o projekt Podkomisji Prawa Cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej przygotowany w 1925 roku. Główną rolę w pracach odgrywał profesor Eugeniusz Waśkowski, pod którego kierunkiem przygotowano nowelę Zbioru Praw uwzględniającą orzecznictwo byłego Senatu Rządzącego i najnowsze zmiany legislacyjne⁴⁶. Projekt rozporządzenia zakładał, że

42 LCVA, fond 127, ap. 7, 2870, Pismo Prezydium Rady Ministrów do Pana Restytuta Sumoroka Prezesa Sądu Apelacyjnego w Wilnie nr 3339, k. 42 (25, 76).

43 W szczególności Meysztowicz zarzucał członkom Komisji brak odpowiedniego dostatecznego zaangażowania w osiągnięcie celu jakim było unifikowanie prawa Zob.: Dariusz Szpoper, Andrzej Bielecki, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty* (Gdańsk: Arche, 2001), 193-192.

44 Szpoper, Bielecki, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty*, 193-194.

45 Rada została powołana rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 sierpnia 1926 roku o utworzeniu Rady Prawniczej (Dz. U., Nr 83, poz. 466). Powołana została w celu udzielania na żądanie Rady Ministrów opinii o projektach ustaw i aktów wykonawczych (art. 1). Członkowie Rady powoływani byli przez Ministra Sprawiedliwości (art. 3). Opiniowanie projektów miało następować „pod względem ich zgodności z konstytucją oraz całokształtem obowiązującego ustawodawstwa, a także pod względem techniki ustawodawczej” (art. 7).

46 Dodatek do *Wileńskiego Przeglądu Prawniczego* (1930): 4.

na terenach województw: wileńskiego, nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego, a także w powiatach grodzieńskim, wołkowyskim, białostockim, bielskim i sokólskim województwa białostockiego „obowiązywać będzie” (*verba legis*) Zbiór Prawa Cesarstwa Rosyjskiego tom X część I w wydaniu z 1914 roku, z uwzględnieniem szczegółowo wymienionych w projektowanym akcie normatywnym zmian. W rezultacie następującej dalszej wymiany poglądów między powołanymi zespołami, Meysztowicz polecił Komisji działającej przy Radzie Prawniczej rewizję projektu. Jednakże przygotowany projekt aktu normatywnego nie wyszedł poza fazę koncepcyjną⁴⁷.

Niepowodzenia legislacyjne na poziomie centralnym spowodowały, że ostatecznie kluczowe dla rozstrzygnięcia o mocy obowiązującej prawa było rozporządzenie Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich w przedmiocie prawa cywilnego i postępowania cywilnego na obszarach wschodnich, podlegających temu przedstawicielowi państwa polskiego, ogłoszone w Dzienniku Urzędowym Zarządu Cywilnego⁴⁸, wydane na podstawie rozporządzenia Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z dnia 12 maja 1919 roku. Zgodnie z postanowieniami rozporządzenia Komisarza zachowały moc obowiązującą („stosowane będą”) przepisy części I tomu X Zbioru Praw opublikowane w 1914 roku, ustawa o postępowaniu cywilnym zawarta w części I tomu XVI opublikowana w 1914 roku ujęta w przepisach od art. 1 do art. 1460⁶¹, ustawa handlowa, ustawa postępowania handlowego i ustawa wekslowa dotychczas stanowiąca część 2 tomu XI Zbioru Praw w redakcji z 1903 roku „oraz w ogóle przepisy rosyjskiego prawa cywilnego w zakresie, w jakim pomienione prawo, ustawy i przepisy obowiązywał na tym obszarze przed opuszczenie go przez władze rosyjskie (przed 1 sierpnia 1915 r.)⁴⁹ z uchyleniem jednak wszelkich przepisów, ustanawiających ograniczenia prawne, zależne od narodowości i wyznania ludności tego obszaru”⁵⁰. Zmiany miały dotyczyć

47 Świącicki, Rymowicz, *Prawo Cywilne Ziem Wschodnich. Tom X Cz. I Zводу Praw Rosyjskich*, 8.

48 Dziennik Urzędowy Zarządu Ziem Wschodnich z dnia 24 czerwca 1919 roku, nr 4, poz. 23.

49 Precyzyjne określenie zbioru przepisów poprzez wskazanie ich roku wydania budziło wątpliwości co do faktycznego brzmienia obowiązujących przepisów Zbioru Praw. Zdaniem E. Waśkowskiego przepisy prawa cywilnego, procedury cywilnej, prawa handlowego obowiązywały na terenie Imperium Rosyjskiego w innym brzmieniu aniżeli wskazane w rozporządzeniu, zob.: Edmund Waśkowski, „Źródła prawa rosyjskiego, obowiązującego na Ziemiach Wschodnich” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 10.

50 Art. 1 rozporządzenia Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich z dnia 24 czerwca 1919 roku.

i uwzględniać również przepisy określające ustroj sądownictwa na obszarach podlegających Komisarzowi Generalnemu⁵¹.

Kolejna nowelizacja obowiązujących przepisów wiązała się z wprowadzeniem unormowań z 1818 roku⁵² dotyczących ksiąg wieczystych i hipoteki. *De iure* oznaczało to rozciągnięcie „na obszary podległe Zarządowi Cywilnemu Ziem Wschodnich” przepisów w tym zakresie obowiązujących na terenie byłego Królestwa Polskiego Prawa o ustaleniu własności dóbr nieruchomości, o przywilejach i hipotekach⁵³. W tej mierze zmiany w prawie materialnym spowodowały konieczność przeprowadzenia również nowelizacji przepisów ustawy postępowania cywilnego z 1864 roku⁵⁴.

Już uprzednio, w 1920 roku, znowelizowano również przepisy prawa rzeczowego obowiązujące na Wileńszczyźnie. Komisarz Generalny Ziem Wschodnich wydał rozporządzenie „w przedmiocie uzupełnienia obowiązujących ustaw w związku z wprowadzeniem hipoteki i zmianą w trybie mianowania notariuszy”⁵⁵. Rozporządzenie wprowadzało również uzupełnienie obowiązujących przepisów poprzez nadanie mocy obowiązującej kilku przepisom⁵⁶ ustawy postępowania cywilnego⁵⁷ zawartej w części I tomie XVI Zbioru Prawa Rosyjskiego (w brzmieniu z 1914). Obowiązki przepisów ograniczono do terenu obejmującego właściwość Sądu Apelacyjnego w Wilnie. Nowelizacja obejmowała również przepis prawa materialnego cywilnego zawartego w części I tomu X Zbioru Praw⁵⁸.

51 Przepisy ustrojowe sądownictwa ujęte zostały w rozporządzeniu Komisarza Generalnego Ziem Wschodnich o urządzeniu ogólnego sądownictwa na obszarach wschodnich, podlegających Komisarzowi Ziem Wschodnich z dnia 24 czerwca 1919 roku, poz. 22.

52 Dz. Pr. Król. Pol. T. V, 295.

53 Dziennik Urzędowy Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich z dnia 17 września 1919 roku, nr 18, poz. 157.

54 Kazimierz Petruszewicz, „Zmiany wprowadzające do rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego przez Polskie Ustawodawstwo” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 120.

55 Dziennik Urzędowy Zarządu Ziem Wschodnich z dnia 17 kwietnia 1920 roku, nr 28, poz. 660.

56 Chodzi o art. 1529, 1532, 1534, 1535, 1546 części I tomu XVI Zbioru Praw.

57 W art. 3 rozporządzenia.

58 Ujęte w art. 5 rozporządzenia.

Wobec dalszego obowiązywania rosyjskich regulacji powstała paląca potrzeba ujęcia przepisów prawa cywilnego w języku polskim. Wśród dostępnych pozycji rosyjskojęzycznych, które mogły stanowić źródło poznania prawa rosyjskiego, znajdowały się podręczniki autorstwa Dymitra Iwanowicza Meiera⁵⁹, Konstantina Pobiedonoscewa⁶⁰, Konstantina Kawielina⁶¹, Konstantina Annienkowa⁶², Aleksieja Gulajewa⁶³, Jurija Gambarowa⁶⁴, Wasilija

-
- 59 D. I. Meier (1819-1856), prawnik specjalizujący się w prawie państwowym. Jego „*Russkoje graždanskoje prawo*” wydane w 1910 roku stanowiło pozycję obejmującą wykłady autora.
- 60 Konstantin Pietrowicz Pobiedonoscew (1827-1907) działacz państwowy, konserwatysta, główny ideolog kontrreform Aleksandra III, w latach 1880 – 1905 oberprokurator Świętego Synodu. Zob. Andrij Pałunow, *K. P. Pabiedonoscew w obszczestwenna – paliticieskoj i duchownoj żyzni Rassiji* (Moskwa: Raspien, 2010) 1-38. Jego 3 tomowe dzieło pod tytułem „*Kurs graždanskogo prawa*” obejmujące prawo rzeczowe, prawo rodzinne i spadkowe oraz zobowiązania. Planowany czwarty tom pracy, w którym miały znaleźć się zagadnienia ogólne, nie został opublikowany. Zob. Konstantin Pietrowicz Pobiedonoscew, *Kurs graždanskogo prawa* (Moskwa: Izdatielstwo Zercalo, 2003).
- 61 Autor trzech prac obejmujących całość zagadnień prawa cywilnego: *Prawa i objazannosti po imuszczestwa* z 1897 roku, *Oczerk juridiczeskich odnoszenij, wozniakojuszczych iż siemiejnago sojuza* z 1894 roku oraz *Oczerk juridiczeskich odnoszenij, woznikujuszczych iż nasliedowania imuszczestwa* z 1885 roku.
- 62 Konstantin Nikanorowicz Annienkow (1842-1910) rosyjski prawnik cywilista, autor opracowań dotyczących prawa państwowego i procedur sądowych, działacz społeczny. Jego *Sistema russkago graždanskogo prawa* stanowi 6 tomowe dzieło wydane na przestrzeni lat 1894-1900.
- 63 Aleksiej Michajłowicz Gulajew (1863-1923) rosyjski prawnik, profesor uniwersytetów w Kijowie i Moskwie. Od 1923 roku prawnik Wszzechukraińskiej Akademii Nauk. Jego dzieło zatytułowane *Russkoje graždanskoje prawo cywilne* z 1907 roku zawierało liczne odniesienia do praktyki sądowej.
- 64 Jurij Stiepanowicz Gambarow (1850-1926) rosyjski prawnik cywilista pochodzenia ormiańskiego, profesor Uniwersytetu Moskiewskiego, pierwszy rektor państwowego uniwersytetu w Erewaniu w latach 1919-1920. *Kurs graždanskogo prawa* (t. I, część ogólna) wydany został w 1911 roku.

Sinajskiego⁶⁵ i Igora Tiutrumowa⁶⁶. Szczególne miejsce wśród pozycji dotyczących prawa cywilnego rosyjskiego były opracowania Polaków: Eugeniusza Waśkowskiego, który przygotowywał podręcznik pod tytułem *Uczebnik graždanskogo prawa*⁶⁷ i Gabriela Szerszeniewicza⁶⁸, autora pozycji *Uczebnik russkago graždanskogo prawa*. Były to jednak również publikacje w języku rosyjskim, których znajomość nie była powszechna, w szczególności u przyszłych absolwentów studiów prawniczych w latach dwudziestych XX wieku.

Pierwszą próbę przygotowania polskiego opracowania zawierającego teksty prawne przepisów rosyjskich podjął już u progu niepodległości Aleksander Mogilnicki⁶⁹, który opublikował pracę pod tytułem *Prawo cywilne*

65 Wasilij Iwanowicz Sinajskij (1876 – 1949) historyk, prawnik i poeta pochodzenia łotewskiego. W 1922 roku zbiegł do Polski, a następnie na Łotwę, gdzie otrzymał posadę profesora uniwersytetu Łotewskiego. W latach 1922-44 kierował Katedrą Prawa Cywilnego. W roku 1945 osiadł w Brukseli, gdzie zmarł. *Russkoje graždanskoje prawa* jest jego pracą wydaną w latach 1917-18.

66 Igor Matwiejewicz Tiutriumow (1855-1943) rosyjski prawnik cywilista, senator, profesor uniwersytetu w Dorpacie.

67 Składający się z dwóch tomów wydanych w latach 1894 i 1896.

68 Gabriel Józef Hubert Szerszeniewicz (1863-1912) syn generała majora armii rosyjskiej Feliksa Szerszeniewicza. Gimnazjum i studia prawnicze ukończył w Kazaniu w 1885 roku. Był członkiem Rady Miejskiej w Kazaniu. W 1906 roku został wybrany do I Dumy Państwowej, gdzie pełnił funkcję sekretarza. W parlamencie angażował się w prace legislacyjne nad Prawem o zgromadzeniach. Wykładał na Wydziale Prawa Uniwersytetu Moskiewskiego. Zob.: Jarosław Turłukowski, „Wprowadzenie: Profesor Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – życie w myśli”, [w:] *Prawo Prywatne Ponad Granicami. Księga pamięci Profesora Gabriela Szerszeniowicza w setną rocznicę śmierci* (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013), 13-15, także Brzoza i Stepan, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906-1917. Słownik biograficzny*, 206-207, a także Mikołaj Tarkowski, „Spółka akcyjna w poglądach prawniczych Gabriela Szerszeniewicza (1863-1912). Przyczynek do historii prawa handlowego Imperium Rosyjskiego”, [w:] *Kształtowanie się spółki akcyjnej a doświadczenia polskie*, red. Marek Michalski (Warszawa: C. H. Beck, 2020), 105-125.

69 Aleksander Mogilnicki (1875-1956) ukończył Wydział Prawa Cesarzowskiego Uniwersytetu Warszawskiego, adwokat, członek Komisji Kodyfikacyjnej, zajmował się prawem karnym, od 1924 roku prezes Izby Karnej Sądu Najwyższego. Po opublikowaniu w 1929 roku krytycznego opracowania na temat bezstronności sędziów, przeniesiony w stan

tyczasowo obowiązujące na obszarze Ziemi Wschodnich (1920-1921)⁷⁰. Opracowanie nie miało jednak charakteru kompletnego, zaś nakład dwóch wydań tego opracowania szybko się wyczerpał⁷¹.

Na początku pierwszej dekady niepodległości próbę całościowego zebrania i omówienia przepisów, obowiązujących na terenach całego niepodległego państwa polskiego, podjął Fryderyk Zoll. Zredagowane przez niego opracowanie zakładało powstanie zbioru aktów prawnych w języku polskim (w czterech częściach), obejmującego swą tematyką prezentację prawa cywilnego obowiązującego na obszarze byłej dzielnicy pruskiej, austriackiej i byłego Królestwa Kongresowego, a także ziem wschodnich państwa polskiego. Do współpracy przy powstawaniu tego dzieła, w części obejmującej prawo obowiązujące w dzielnicach byłego zaboru rosyjskiego, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego zaprosił swojego byłego doktoranta Franciszka Bossowskiego, wówczas profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, który objął Katedrę Prawa Rzymskiego na tamtejszej uczelni. Poza badaniami nad *Ius Romanum* Bossowski intensywnie pogłębiał swoje zainteresowania prawem cywilnym obowiązującym na we wschodniej części kraju⁷². Po zapoznaniu się z zakresem niezbędnych prac Bossowski nie zdecydował się na podjęcie wysiłku autorskiego opracowania stanu prawnego obowiązującego na byłych obszarach zaboru rosyjskiego. Uznał, że osiągnięcie zamierzonego celu może nastąpić poprzez tłumaczenie jednego z dostępnych dzieł prawniczych powstałych na przełomie XIX i XX wieku. Po przeglądzie dostępnych pozycji Bossowski wziął pod uwagę dzieła dwóch autorów: Niemca Hermanna Klübanskiego i polskiego naukowca publikującego w języku rosyjskim Gabriela

spoczynku. Powrócił do wykonywania zawodu adwokata. Po 1945 roku podjął pracę na Uniwersytecie w Łodzi, gdzie prowadził wykłady z prawa karnego i kodeksu postępowania karnego. Zob. Czesław Jaworski, „Słowo wstępne”, [w:] *Wspomnienia adwokata i sędziego* (Warszawa: Wolters Kluwer, 2016), 5-11.

- 70 Zbigniew Radwański, „Rozdział X. Prawo cywilne i proces cywilny”, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918-1939*, red. Franciszek Ryszka (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968), 143.
- 71 Święicki, Rymowicz, *Prawo Cywilne Ziemi Wschodnich. Tom X Cz. I Zводу Praw Rosyjskich*, 7.
- 72 LCVA, fond 175, 2(VIB), 52, A. Parczewski dziekan Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, pismo do Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno 16 czerwca 1922 r., k. 4; Podejmując się pracy na wileńskiej uczelni rozpoczął nawet naukę języka rosyjskiego, aby zapoznać się z pracami z zakresu prawa cywilnego w tym języku, obowiązującego na terenach państwa polskiego uprzednio znajdującego się w granicach Imperium Rosyjskiego.

Szerszeniewicza⁷³. Wnikliwa lektura pracy niemieckiego prawnika pod tytułem *Codex des Zivilrechts (Russisches Zivilgesetzbuch) aus dem russischen Uebertragen und mit Einleitung* (wydanej w 1902 roku w Berlinie⁷⁴), wykluczyła jednak tę pracę jako „niedoskonałą” w ocenie tłumacza. Jego zdaniem opracowanie Klibanskiego zawierało błędy i nieścisłości, które dyskwalifikowały ją przy wyborze właściwej pozycji do przekładu na język polski.

Zainteresowanie wileńskiego profesora budziła natomiast pozycja Gabriela Szerszeniewicza zatytułowana *Uczebnik ruskowo graždanskowo prawa* w wydaniu opublikowanym po śmieci autora w 1912 roku⁷⁵. Mimo że podstawą tłumaczenia Bossowskiego był zbiór uznawany za kompletny i przejrzysty systemowo, praca nad tekstem polskim stanowiła wyzwanie językowe, jak i prawnicze. Opisując swoje rozterki Bossowski podkreślał, że „kodeks cywilny rosyjski jest daleko trudniejszy do zrozumienia, albowiem zawiera obok postanowień archaicznych pochodzących jeszcze z »Ułożenia« Aleksego Michajłowicza z r.[oku] 1649, z czasów Piotra I lub Katarzyny II, także postanowienia nowe”, które zostały wprowadzone pod wpływem ustawodawstwa polskiego. Zadanie towarzyszące autorowi przy pracach translatorskich polegało zatem także na rozstrzygnięciu i ustaleniu obowiązujących przepisów⁷⁶.

W wyniku niezwykle pośpiesznie prowadzonych prac, w 1922 roku przygotowane zostało tłumaczenie – licząca ponad 350 stron praca po tytule *Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie. Cz. 4, Prawo cywilne Ziem Wschodnich obejmujących województwa: Nowogrodzkie, Poleskie, Wołyńskie oraz powiaty: Grodzieński, Wołkowyski i Białowieski województwa białostockiego tudzież Ziemię Wileńską*⁷⁷. Poza szczegółowym omówieniem przepisów prawa rzeczowego, zobowiązań i spadków, Bossowski włączył do treści przetłumaczonej pracy również przepisy prawa rodzinnego. Uwzględnił w niej także zmiany stanu prawnego następujące po 1912 roku. Poza przepisami Zbioru praw z roku 1914 ujął w przygotowanym opracowaniu działalność

73 Dilirja Mirkasymovna Usmanowa, „Szerszeniewicz Gabriel”, [w:] *Gosudarstwennaja Duma Rassijskoj Imperii 1906-1917*, t. I (Moskwa: Rassijskaja Paliticeskaja Enciklopedia, 1996), 724.

74 Hermann Klibanski był również autorem pracy *Handbuch des gesamtsten russischen Zivilrechts*, wydanej w Berlinie w 1918 roku.

75 Pierwsze wydanie *Podręcznika* miało miejsce 1894 roku i było następnie dziesięciokrotnie wznawiane.

76 Bossowski, Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie. Cz. 4, Prawo cywilne Ziem Wschodnich obejmujących województwa: Nowogrodzkie, Poleskie, Wołyńskie oraz powiaty: Grodzieński, Wołkowyski i Białowieski województwa białostockiego tudzież Ziemię Wileńską*, 6.

77 *Prawo cywilne w zarysie* zostało wydane w 1921 roku.

ustawodawczą Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich oraz Zarządu Cywilnego Terenów Etapowych i Przyfrontowych, a nadto Państwa Polskiego po 1918 roku, w tym polegającą na „rozciągnięciu” na ziemie wschodnie przepisów na podstawie ustawy z 14 lutego 1921 roku⁷⁸. Jako że przygotowany zbiór przepisów miał mieć charakter źródłowy, a zarazem praktyczny, usunął z oryginalnego tekstu większość rozważań teoretycznych profesora Uniwersytetu Moskiewskiego. W ich miejsce wprowadził w przekładzie własne odniesienia do instytucji prawa rzymskiego, uzasadniając to znaczeniem tego prawa jako podstawy dla całego systemu prawa obowiązującego na terenie państwa polskiego⁷⁹.

Bossowski powrócił do tematyki prawa cywilnego obowiązującego na ziemiach wschodnich w kolejnych latach. W wydanej w 1925 roku pracy zbiorowej pod redakcją Antoniego Peretiatkowicza zatytułowanej *Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce: praca zbiorowa z udziałem profesorów uniwersytetów polskich Cz. 3, Prawo cywilne*⁸⁰ rozszerzył i uzupełnił uprzednio poruszaną tematykę w Część IV *Prawa cywilnego dzielnic polskich...* W późniejszym okresie ukazały się dalsze publikacje Bossowskiego dotyczące prawa ziem wschodnich⁸¹.

Kolejną próbę zebrania przepisów rosyjskiego prawa cywilnego podjęli sędziowie Sądu Okręgowego w Wilnie Juliusz Kozłowski⁸² i Wincenty Szawłowski dopiero w 1930 roku. Opracowanie przygotowane przez

78 Bossowski, Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie. Cz. 4, Prawo cywilne Ziem Wschodnich obejmujących województwa: Nowogrodzkie, Poleskie, Wołyńskie oraz powiaty: Grodzieński, Wołkowyski i Białowieski województwa białostockiego tudzież Ziemię Wileńską*, 9.

79 Bossowski, Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie. Cz. 4, Prawo cywilne Ziem Wschodnich obejmujących województwa: Nowogrodzkie, Poleskie, Wołyńskie oraz powiaty: Grodzieński, Wołkowyski i Białowieski województwa białostockiego tudzież Ziemię Wileńską*, 8.

80 Praca wydana wspólnie z Romanem Longchamps de Berrier, który opracował stan prawny w Królestwie Kongresowym i Alfredem Ochonowiczem, który przygotował część dotyczącą dzielnicy austriackiej.

81 W 1930 roku *Der Begriff des Besitzes im russischen und ostpolnischen Privatrechte*, w 1935 *Ordynacje rodowe*, a dwa lata później *Die Erbfolge im ostpolnischen Recht*.

82 Juliusz Kozłowski (1880-1930) w 1903 roku ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu w Moskwie. W latach 1903-1919 prowadził praktykę adwokacką. W 1919 roku mianowany sędzią śledczym, następnie sędzią Sądu Okręgowego w Wilnie. Od 1922 roku wiceprezes Sądu Okręgowego w Wilnie, zob: LCVA, fond 127, ap. 6, akta osobiste Juliusza Kozłowskiego sygn. 1470, kwestionariusz osobowy, k. 31; LCVA, fond

wileńskich sędziów miało charakter podręcznego zbioru zaktualizowanych przepisów, skierowanego do praktyków stosujących prawo⁸³. Autorzy zdecydowali się na ujęcie zebranej materii w dwóch tomach. W pierwszym przedstawili „całkowitą treść tomu X prawa cywilnego rosyjskiego, z opuszczeniem jedynie tych przepisów prawnych, które na Ziemiach Wschodnich (...) nie mają lub nie mogły mieć zastosowania”⁸⁴. W miejscu uchylonych regulacji autorzy wprowadzili do tekstu przepisy, które weszły w życie po 1918 roku wprowadzone przez władze państwa polskiego. W drugim tomie autorzy zamierzali umieścić orzecznictwo byłego rosyjskiego Senatu Rządzącego i polskiego Sądu Najwyższego po 1918 roku, a także polskie akty normatywne opublikowane na terenie niepodległego państwa polskiego „mające związek z t.[omem] X-ym”. Przede wszystkim chodziło o ustawy: o ochronie lokatorów, o rozliczeniach prywatno-prawnych, o uwłaszczeniu byłych ludzi wolnych, długoletnich dzierżawców, a także ustawę o przedsiębiorstwach i dostawach dla skarbu państwa. Śmierć jednego z redaktorów, sędziego Juliusza Kozłowskiego⁸⁵, uniemożliwiła ukończenie zaplanowanej pracy⁸⁶.

Jak trudne okazało się zadanie zebrania wszystkich przepisów Zводу oraz naniesienia wszystkich zmian, które wprowadził ustawodawca polski, a także orzecznictwo rosyjskie i polskie, świadczy następną próbą wydania tych przepisów w 1930 roku przez praktyków: adwokata Zygmunta Rymowicza⁸⁷ i sędziego Sądu Najwyższego Witolda Świącickiego. Wspólnie dokonali ponownego, uwspółcześionego przekładu przepisów Tomu X części Zводу praw. Treść przepisów uzupełnili o ustawodawstwo obowiązujące na terenach ziem wschodnich, a także judykaturę Sądu Najwyższego

129, ap 6, akta osobiste Juliusza Kozłowskiego, sygn. 696, odpis dekretu Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej, k. 5.

83 Również rozmiary wydawnictwa wskazywały na podręczny charakter publikacji.

84 Jan Kozłowski, Władysław Szawłowski, *Prawo cywilne obowiązujące na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej (zwód praw b. Cesarstwa Rosyjskiego T. X. cz. 1, wyd. 1914 r.)* (Wilno: Zakłady Graficzne „Znicz”, 1930), przedmowa.

85 Zmarł kilkanaście dni przed ukończeniem redakcji I tomu. Kozłowski i Szawłowski, *Prawo cywilne obowiązujące na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej (zwód praw b. Cesarstwa Rosyjskiego T. X. cz. 1, wyd. 1914 r.)*, 4.

86 W 1929 roku autorzy wydali również opracowanie zawierające rosyjskie przepisy prawa handlowego zob.: Wincenty Łuczyński, „Z bibliografii. Kodeks Handlowy obowiązujący na Ziemiach Wschodnich” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 37-38.

87 Był członkiem Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego.

i byłego Senatu Rządzącego⁸⁸. Przedkładali przy tym, nad jakość stylu przekładu, precyzję semantyczną wykorzystywanych pojęć, od której nie był wolny sam tekst w języku rosyjskim. Opracowanie udało się zamknąć w dwóch tomach, których treść ujmowała przepisy i orzecznictwo sięgające aż do czasów ukazania się dzieła⁸⁹.

Jako że Zbiór Praw Cesarstwa Rosyjskiego znajdował bieżące zastosowanie w orzecznictwie sądów powszechnych, w nauce prawa stawiano pytania o źródła prawa rosyjskiego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich⁹⁰. Zbiór praw był też przedmiotem analiz⁹¹ oraz rozważań prawnych poruszanych w wileńskiej prasie prawniczej⁹².

Stosowanie dawnego prawa rosyjskiego wymagało odpowiedniego kształcenia przyszłych prawników podejmujących pracę na terenie województw wschodnich. Od wskrzeszenia działalności Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych prowadzono zajęcia w formie wykładów z przedmiotu „Prawo cywilne na ziemiach wschodnich (Kresach Wschodnich)”. Od 1921/22 na wileńskiej uczelni istniały dwie katedry prawa cywilnego. Pierwszą, Katedrę Prawa Cywilnego, powierzono

-
- 88 Opracowanie ukazało się w Warszawie pod tytułem *Prawo cywilne Ziemi Wschodnich. Tom X cz. I Zводу Praw Rosyjskich*.
- 89 *Prawo cywilne Ziemi Wschodnich: tom X cz. I Zводу praw rosyjskich: tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu Rosyjskiego, 1930*, t. I-II (Warszawa, Drukarnia Piotr Pyz i S-ka. 1930). Opracowanie wznawiane zostało w 1933 roku.
- 90 Eugeniusz Waśkowski, „Źródła prawa rosyjskiego, obowiązującego na Ziemiach Wschodnich” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 10-13; Eugeniusz Waśkowski, „Źródła prawa rosyjskiego, obowiązującego na Ziemiach Wschodnich (C.d.)” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 2 (1930): 49-53; Kazimierz Petruszewicz, „Zmiany wprowadzone do rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego przez Polskie Ustawodawstwo” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 3 (1930): 84-88, Kazimierz Petruszewicz, „Zmiany wprowadzone do rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego przez Polskie Ustawodawstwo” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 4 (1930): 118-122.
- 91 Ignacy Kapłan, „Eksmisja przez współwłaściciela” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 3 (1930): 89-91.
- 92 „Rozmowy z czytelnikami” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 4 (1930): 133.

Romanowi Kuratowskiemu⁹³. Drugi zakład – powołany w październiku 1921 roku⁹⁴ – nosił nazwę Katedry Prawa Cywilnego Ziem Wschodnich, mimo iż w korespondencji związanej z funkcjonowaniem katedry posługiwano się skrótem „prawo cywilne miejscowe”⁹⁵. Jej kierownictwo powierzono Zygmuntowi Jundziłłowi⁹⁶ zatrudnionemu na stanowisku zastępcy profesora. Pełnił tę funkcję do 1928 roku⁹⁷.

Pierwsza z katedr miała za zadanie kształcenia studentów z zakresu prawa cywilnego obowiązującego w byłym Królestwie Kongresowym z uwzględnieniem prawa cywilnego obowiązującego w innych dzielnicach. Katedra powierzona Jundziłłowi podejmowała badania nad źródłami Zwodu praw oraz wpływem polskiego ustawodawstwa na prawo rosyjskie. W połowie lat dwudziestych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, z powodów oszczędnościowych pojawił się zamiar likwidacji jednej z katedr cywilnych, ze wskazaniem na Katedrę Prawa Cywilnego Ziem Wschodnich. Ówczesny Dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Wacław Komarnicki ostro sprzeciwiał się tym planom. Argumentował, że specyfika stanu prawnego w województwach wschodnich wymagała również kształcenia prawników w tym zakresie. Edukacja studentów powinna więc obejmować przekazanie wiedzy dotyczącej prawa obowiązującego w byłych zachodnich guberniach Cesarstwa Rosyjskiego.

-
- 93 Wcześniej przez rok prowadził ją doktor Kazimierz Głębocki, a następnie od 1924 roku Eugeniusz Waśkowski. Mikołaj Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939* (Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, 2015), 116-118; Zbigniew Radwański, „Rozdział X. Prawo cywilne i proces cywilny”, [w:] *Historia państwa i prawa Polski 1918-1939 część II*, red. Franciszek Ryszka (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968), 142; LCVA, f. 175, ap. 2(VIB), sygn. 200, Obsadzenie katedry prawa cywilnego na wschodzie, k. 1-34.
- 94 Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, 116-119.
- 95 LCVA, f. 175, ap. 2(VIB), sygn. 631, Akta osobowe Zygmunta Jundziłła, k. 4; 5; 6; 26.
- 96 W 1926 roku Eugeniusz Waśkowski zastępował Zygmunta Jundziłła podczas jego nieobecności.
- 97 W 1935 roku, po zakończeniu kadencji senatora RP, powrócił na USB. Powierzono mu kierownictwo Katedry Prawa Cywilnego po opuszczeniu jej przez profesora Eugeniusza Waśkowskiego. Tarkowski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*, 116-118.

Dorobek naukowy Franciszka Bossowskiego w zakresie prac obejmujących sferę prawa cywilnego na obszarach wschodnich spowodował, że w latach 1929-1932⁹⁸, a następnie od 1938 roku do likwidacji uniwersytetu w grudniu 1939 roku, Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie jednogłośnie zleciła mu prowadzenie wykładu z zakresu prawa cywilnego ziem wschodnich jako zastępcy profesora⁹⁹. Zajęcia obejmowały pełne obowiązki wykładowcy: 5 godzin wykładów i 2 godziny seminarium tygodniowo¹⁰⁰. W tym czasie faktycznie również kierował Katedrą Prawa Cywilnego obowiązującego na Ziemiach Wschodnich¹⁰¹.

Stosowanie rosyjskiej procedury sądowej określonej w ustawie o postępowaniu cywilnym z 1864 roku, zakończył się w chwili wejścia w życie¹⁰² przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 roku – Kodeks postępowania cywilnego¹⁰³. Derogacja dotychczasowych regulacji obejmowała przepisy ogólne, księgę pierwszą, drugą i trzecią, tytuły I, II i III rozdziału II księgi piątej ustawy postępowania cywilnego z dnia 20 listopada 1864 roku wraz z przepisami przejściowymi z 1917 roku¹⁰⁴ przyjętymi przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego¹⁰⁵. Ustawodawca zdecydował się jednak pozostawić w mocy kilka przepisów uchylanej ustawy

-
- 98 LCVA, mszp, f. 175, ap. 2(VIb), sygn 52, Pismo do Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno 12 czerwca 1929 r., k. 27; Pismo do Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno 24 czerwca 1931 r., k. 29; Pismo do Senatu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dat. Wilno 232 czerwca 1932 r., k. 31.
- 99 W latach 1921-28, a następnie 1935-38 zastępcą profesora w Katedrze Prawa Cywilnego Ziem Wschodnich był Zygmunt Jundziłł w: LCVA, f. 175, ap. 1(IIb), sygn. 631, Akta osobowe Zygmunta Jundziłła, k. 91. Szerzej o działalności Zygmunta Jundziłła w: Mikołaj Tarkowski, *Adwokatura wileńska, 1918-1939* (Gdańsk: Arche, 2014).
- 100 LCVA, fond 175, 1(IA), 704, akta osobowe Franciszka Bossowskiego, k. 112.
- 101 LCVA, fond 175, 1(IA), 938, Skład uniwersytetu w roku akademickim 1939/40, k. 22.
- 102 1 stycznia 1933 roku.
- 103 Dz. U. 1930, Nr 83 poz. 651.
- 104 Art. I rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 roku – Przepisy wprowadzając Kodeks postępowania cywilnego.
- 105 Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego nr 1, poz. 5).

procesowej, które miały obowiązywać na obszarze całego kraju¹⁰⁶. Dodatkowo ustawa z 1864 roku zachowała moc obowiązującą w pewnym zakresie na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej, na którym stosowano przepisy części 1 Tomu X Zводу praw¹⁰⁷.

Ograniczenie stosowania przepisów ustawy procesowej z 1864 roku przyniosło wprowadzenie w życie przepisów prawa o sądowym postępowaniu egzekucyjnym¹⁰⁸. Od 1 stycznia 1933 roku przestały obowiązywać przepisy tomu XVI części 1 Zbioru praw Cesarstwa Rosyjskiego o przymusowym wykonaniu wyroków i innych aktów, a także o zabezpieczeniu powództwa¹⁰⁹.

Kolejne zmiany zmierzające do wyłączenia ze stosowania przepisów Zbioru praw następowały w rzeczywistości Polski Ludowej. W 1945 roku uchylono przepisy dotyczące prawa osobowego¹¹⁰ zawartego w tomie X części 1 Zводу Praw¹¹¹. Dalsze zabiegi ustawodawcy w tym zakresie nastąpiły w październiku 1945 roku, na mocy przepisów dekretu z dnia 20 listopada 1945 roku – przepisy wprowadzające prawo spadkowe¹¹². Przepisy tomu 1 części 1 Zводу Praw zostały definitywnie uchylone przez przepisy wprowadzające w życie dekret Rady Ministrów z dnia 14 grudnia 1946 roku – Przepisy

106 Art. XVII rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 roku – Przepisy wprowadzając Kodeks postępowania cywilnego, pozostawił w mocy przepisy m.in. dotyczące stosowania i wykładni prawa przez sądy, o postępowaniu wykonawczym, w zakresie odpowiedzialności odszkodowawczej urzędników, a także o postępowaniu zabezpieczającym.

107 Dotyczyło to przepisów postępowania cywilnego m.in. o zdolności procesowej, upadłości, testamentach.

108 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 roku – Przepisy wprowadzające prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym (Dz. U. 1932, Nr 93 poz. 804).

109 Art. I § 2 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 27 października 1932 roku – Przepisy wprowadzające prawo o sądowym postępowaniu egzekucyjnym. Akt normatywny uchylał również art. 1509 tomu X części 1 Zводу praw.

110 Art. XIV dekretu z dnia 29 sierpnia 1945 roku Przepisy wprowadzające prawo osobowe (Dz. U. 1945, Nr 40 poz. 224).

111 Przepisy art. 213-224, 260, 365-380 i 770 tomu X cz. 1 oraz art. 150-152 wraz załącznikiem do art. 150 tomu XIV Zводу Praw.

112 Art. XVI i XVII dekretu (Dz. U. 1946, Nr 60 poz. 329).

ogólne prawa cywilnego¹¹³. Tym samym aktem normatywnych uchylono obowiązujące jeszcze szcztatkowe regulacje ustawy procesowej z 1864 roku¹¹⁴.

W chwili obecnej przepisy Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego nie obowiązują już w żadnym zakresie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Mimo to ich badanie nie jest wyłącznie historyczną abstrakcją. W dalszym ciągu stanowią one bowiem podstawę prawną rozstrzygnięć polskich sądów powszechnych¹¹⁵ w sprawach obejmujących stanem faktycznym zdarzenia prawne sprzed blisko osiemdziesięciu lat. Są również przedmiotem rozważań Sądu Najwyższego, który nakazuje badać ich treść i znaczenie w ferowanych rozstrzygnięciach. Uchybienia sądów powszechnych w tej mierze traktowane są zaś jako naruszenie zasady demokratycznego państwa prawa określonej w art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku¹¹⁶.

Bibliografia

- Bossowski Franciszek, „Prawo cywilne Ziem Wschodnich”, [w:] *Encyklopedia Prawa, część III*, red. Roman Longchamps de Berier. Kraków: Fisher i Majewski, 1925.
- Bossowski Franciszek, Fryderyk Zoll, *Prawo cywilne dzielnic polskich w zarysie. Cz. 4, Prawo cywilne Ziem Wschodnich obejmujących województwa: Nowogrodzkie, Poleskie, Wołyńskie oraz powiaty: Grodzieński, Wołkowycki i Białowieski województwa białostockiego tudzież Ziemię Wileńską*. Wilno: Księgarnia J. Czerneckiego, 1922.
- Brzoza Czesław, Kamil Stepan. *Postowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906-1917. Słownik biograficzny*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe Kancelaria Sejmu, 2001.
- Fenichel Zygmunt, *Prawo prywatne międzynarodowe i prywatne*. Kraków: Księgarnia powszechna, 1928.
- Fleszyński Kazimierz, „Dookoła prawa (po III-cim Zjeździe Prawników Polskich)” *Głos Sądownictwa*, nr 12 (1936): 915-920.
- Grodziski, Stanisław. „Komisja Kodyfikacyjna”, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, nr 1 (1981): 47-81.

113 Art. 13 dekretu (Dz. U. 1946, Nr 67 poz. 369).

114 W art. 13 § 2 dekretu posłużono się ogólną formułą „tracą nadto moc przepisy innych ustaw, o ile dotyczą przedmiotów dekretem niniejszym objętych”, w szczególności wskazując przepis art. 9 ustawy postępowania cywilnego z 1864 roku.

115 Zob.: wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z dnia 3 kwietnia 2015 roku, sygn. akt II Ns 4877/13.

116 Zob.: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 2021 roku, sygn. akt NSI NSnc 196/21.

- Homola-Skąpska Irena, *Wspomnienia Fryderyka Zolla (1865-1948)*, oprac. Irena Homola-Skąpska. Kraków: Zakamycze, 2000.
- Isajew Igor, *Istoria gasudarstwa i prawa Rosiji*. Moskwa: Norma, 2021.
- Jaworski Czesław, „Słowo wstępne”, [w:] Aleksander Mogilnicki, *Wspomnienia adwokata i sędziego*. 5-20. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Kapłan Ignacy, „Eksmisja przez współwłaściciela” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 3 (1930): 89-104.
- Korobowicz Artur, Wojciech Witkowski. *Ustrój i prawo na ziemiach polskich*. Lublin: Morpol, 1996.
- Kozłowski Jan, Władysław Szawłowski, *Prawo cywilne obowiązujące na Ziemiach Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej (zwód praw b. Cesarstwa Rosyjskiego T. X. cz. 1, wyd. 1914 r.)*. Wilno: Zakłady Graficzne „Znicz”, 1930.
- Lityński Adam, *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs. Warszawa: C. H. Beck, 2017.
- Łuczyński Wincenty, „Z bibliografii. Kodeks Handlowy obowiązujący na Ziemiach Wschodnich” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 37-40.
- Mogilnicki Aleksander, *Wspomnienia adwokata i sędziego*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2016.
- Nikołajew Andrij Borisowicz, Nikołaj Dmitriewicz Postnikow, „Parczewskij Alfons”, [w:] *Gosudarstwienaja Duma Rassijskoj Imperii 1906-1917*, t. I, red. Walentij Szelochajew. 463. Moskwa: Rassijskaja paliticeskaja encyklopedia, 1996.
- Parczewski Alfons, „Uwagi nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce” *Rocznik Prawniczy Wileński*, nr 1 (1925): 1-69.
- Parczewski Józef Ignacy, „Dziesięciolecie pracy Sądu Apelacyjnego w Wilnie” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 4-10.
- Parczewski Józef Ignacy, „Dziesięciolecie pracy Sądu Apelacyjnego w Wilnie” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 2 (1930): 45-49.
- Pałunow Andrij, *K. P. Pabiedonoscew w obszczestwenna – paliticeskoj i duchownoj żyzni Rassiji*. Moskwa: Raspjen, 2010.
- Petrusewicz Kazimierz, „Zmiany wprowadzające do rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego przez Polskie Ustawodawstwo” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 4 (1930): 119-122.
- Pobiedonoscew Konstantin Pietrowicz, *Kurs grażdanskogo prawa*. Moskwa: Izdatielstwo Zercało, 2003.
- Płaza Stanisław, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część II*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002.
- Płaza Stanisław, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część III*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001.

- Historia państwa i prawa Polski 1918-1939*, red. Franciszek Ryszka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- Święcicki Witold, Zygmunt Rymowicz, *Prawo Cywilne Ziem Wschodnich. Tom X Cz. I Zwodu Praw Rosyjskich*. Warszawa: Księgarnia F. Hoesińska, 1932.
- Szpoper Dariusz, Andrzej Bielecki, *Aleksander Meysztowicz. Portret polityczny konserwatysty*. Gdańsk: Arche, 2001.
- Tarkowski Mikołaj, „Spółka akcyjna w poglądach prawnych Gabriela Szerszeniewicza (1863-1912). Przyczynek do historii prawa handlowego Imperium Rosyjskiego”, [w:] *Kształtowanie się spółki akcyjnej a doświadczenia polskie*, red. Marek Michalski, 105-126. Warszawa: C. H. Beck, 2020.
- Tarkowski Mikołaj, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w latach 1919-1939*. Gdańsk: Wydawnictwo Gdańskiej Szkoły Wyższej, 2015.
- Turlukowski Jarosław, „Wprowadzenie: Profesor Gabriel Szerszeniewicz (1863-1912) – życie w myśli”, [w:] *Prawo Prywatne Ponad Granicami. Księga pamięci Profesora Gabriela Szerszeniewicza w setną rocznicę śmierci*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- Usmanowa Dilirja Mirkasymovna, „Szerszeniewicz Gabriel”, [w:] *Gosudarstwiennaja Duma Rassijskoj Imperii 1906-1917*, t. I., red. Walentij Szelochajew. 724. Moskwa: Rassijskaja paliticeskaja encyklopedia, 1996.
- Waśkowski Eugeniusz, „Źródła prawa rosyjskiego, obowiązującego na Ziemiach Wschodnich” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 1 (1930): 10-13.
- Waśkowski Eugeniusz, „Źródła prawa rosyjskiego, obowiązującego na Ziemiach Wschodnich (C.d.)” *Wileński Przegląd Prawniczy*, nr 2 (1930): 49-53.

This article is published under a Creative Commons Attribution 4.0 International license. For guidelines on the permitted uses refer to <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>